

XCIX), amelyben Nemerkenyi Előd idevágó kutatásaival összhangban mindenekelőtt azt vizsgálja Havas, hogy az *Intelme*-ket írásba foglaló főpap gondolatvilágára mennyiben hathattak az ókori klasszikusok. Elsősorban Cicero *De officiis* című munkájának gondolatmenetéhez való hasonlóságra utal. Cicerón kívül Sallustius, Florus, Sulpitius Severus műveiből vett idézetekkel hívja fel a figyelmet a hasonlóságokra. Mindezeket nem szükségszerűen teljes szövegükkel, csak közkézen forgó, florilegium-szerű gyűjteményekből kellett ismernie a főpapnak. Az *Intelme*k szövegében azonban egyetlen konkrét célzás sincs mindezekre, így az eddigi vizsgálatok is csak közhelyszerű általánosításokat tudtak kimutatni. Ehhez hozzáfűzném azt, hogy amikor nem semmitmondó, moralizáló kijelentésekről van szó, hanem a IV, VI, VIII. fejezetben gyakorlati kérdésekről (Szűcs Jenő találó megállapítása szerint a „pannon valóságról”), akkor egyáltalán nem mutatható ki az antik szerző *erkölcsstanító* szövegeinek bármilyen hatása, csupán egyetlen *történelmi* példára utalás: az Aeneas-utódok és az Árpád-házi fejedelmek pozitív szerepének párhuzamba állítása.

Arra is figyelmeztet Havas, hogy Géza és István bizánci kapcsolatokat is ápolt, és bizánci görög hatás is érvényesülhetett az

*Intelme*k megfogalmazásában. Ez nem lehetetlen, de a szövegben nincs nyoma. Szintén nincs nyoma a szövegben chiliasztikus gondolatoknak, amelyeket Havas behatóan ismertet.

Bár nem kapcsolódik szorosan a szöveghez, de igen érdekes, önálló monográfia értékű fejezete a bevezetésnek II. Szilveszter pápa kultúrpolitikájának elemzése a keleti birodalmak, köztük Magyarország beillesztésének szándékáról. Eddig a hazai kutatás nem foglalkozott ezzel a kérdéssel az *Intelme*k létrejöttének kapcsán.

Mindezek fölött döntő fontosságú, hogy Havas a bevezetésben is hangsúlyozza, a fordításban is (mint említettük) érvényre juttatja az ősi magyar törzsi-fejedelmi tradíció érvényesülését István politikájában, amiről nem szokás beszélni, és amire én is ismételten megkísérletem figyelmeztetni. (Saját pogány Vajk nevének használata a mindennapi életben, fiának ismeretlen eredetű, pogány *Emereh* névadása, az *Intelme*kben az Árpád-házi ősök követésére buzdítása, lásd fent.) Ez más megvilágításba helyezi államalapító királyunkat, mint alakjának a Habsburg-időktől napjainkig tartó, kozmopolita átszínezése.

A kötetet hasznosan egészítik ki a legfontosabb kéziratokból vett fénymásolatok.

Vekérdi József

ZOLTÁN ANDRÁS: OLÁH MIKLÓS *ATHILA* CÍMŰ MUNKÁJÁNAK XVI. SZÁZADI LENGYEL ÉS FEHÉRROROSZ FORDÍTÁSA

Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2004, 554 l. (Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae, 6).

Zoltán András könyve a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, a Veszprémi Egyetem Tanárképző

Kara és az ELTE Ukrán Filológiai Tanszéke kiadásában jelent meg, s elmondhatjuk, eredményei nemcsak a nemzetközi

szlavisztika, hanem a magyar filológia szempontjából is rendkívül jelentősek. A szerző Oláh Miklós *Athila* című művének kelet-európai fordításait és fogadtatását dolgozza föl, s közreadja az 1574-ben Krakkóban megjelent lengyel és az erről 1580 táján készített ófehérorosz fordításokat. A lengyel krónikás, Maciej Strykowski 1582-ben a szerző – Oláh Miklós – említése nélkül, a Cyprian Bazylík-féle 1574-es fordítás alapján átemel belőle részleteket saját krónikájába (*Kronika polska, litewska, żmódzka i wszytkiej Rusi*), melyből a 17. században újabb fehérorosz, majd két nagyorosz egyházi szláv fordítás készült. De ekkorra már végképp elszakadt a lengyel és keleti szláv átültetésektől a magyar humanista neve, s 1886-ig, Aleksander Brückner alapvető tanulmányáig (bár ő sem tudott minden kérdést tisztázni) tévedések sora volt forgalomban a szlavisztikában s a magyar filológiában is. Zoltán András ebben a négy évszázados filológiai zürzavarban teremt világosságot, rendkívül alapos, nagyon komoly szakmai kompetenciával végzett munkája a nemzetközi szlavisztika, de a magyar irodalomtörténet és nyelvészet számára is jelentős értéket képvisel. Mivel a kötet csak kis példányszámban jelent meg, nem könnyen hozzáférhető, ezért részletesebb ismertetéssel igyekszünk legfontosabb eredményeit bemutatni.

A kötet első, mintegy százlappnyi egysége a kérdés filológiai, nyelvtörténeti tisztázása és a vonatkozó szakirodalom jegyzéke, ezt követik a szövegek: 1. Az ófehérorosz szöveg a poznańi Raczyński Könyvtár 94. számú kézírata (kb. 1580 körül) alapján. Hasonmás és betűhív átirat. 2. A lengyel szöveg az 1574. évi krakkói kiadásnak a Lengyel Tudományos Aka-

démia Kórniki Könyvtárában őrzött egyetlen fennmaradt példánya alapján. 3. Az ófehérorosz és a lengyel szöveg párhuzamos elrendezésben, a latin eredetitől való fontosabb eltérések feltüntetésével.

A *Bevezetés*ben Zoltán András szóvá teszi a magyar irodalomtörténet és polonisztika mulasztását Oláh Miklós művének keleti szláv és lengyel fordításai kapcsán: bár a mű a saját korában volt annyira érdekes, hogy egy nyomtatott lengyel (Cyprian Bazylík, Krakkó, 1574) és egy kézíratos ófehérorosz (1580 táján) fordítást inspirált, magyarra viszont csak jó négyszáz évvel később, 1977-ben fordította le Kulcsár Péter (új kiadása: OLÁH Miklós, *Hungária – Athila*, ford., jegyz. NÉMETH Béla, KULCSÁR Péter, szerk. KULCSÁR Péter, Bp., Osiris, 2000). A magyar polonisztika sem szentelt kellő figyelmet annak a körülménynek, hogy „ez a legkorábbi – ugyan eredetileg nem magyar, hanem latin nyelvű – prózai mű, amelyet magyar szerzőtől lefordítottak lengyelre” (11). Így nem csoda, bár sajnálatos, hogy kimaradt *A krakkói nyomdászati szerepe a magyar művelődésben* című kötetből (a tanulmányt írta V. ECSEDY Judit, a bibliográfiát összeállította P. VÁSÁRHELYI Judit, DÖRNYEI Sándor, KERTÉSZ Balázs, Bp., 2000).

A könyv további fejezeteiben Zoltán András azt vizsgálja, hogy az *Athila* lengyel és fehérorosz fordításai hogyan hatottak egymásra, milyen nyelvtörténeti és művelődéstörténeti problémák kapcsolódnak a szövegváltozatokhoz, ezek hogyan rögzültek a későbbi irodalomtörténetírásban. A téves adatok tisztázása mellett rendkívül izgalmas szó- és szólastörténeti, hely- és személynevekre vonatkozó adatokat hoz felszínre. Ezek közé tartozik például annak feltárása, hogy a középkori

latin *victoriam obtineo* kifejezés hatására hogyan jött létre és terjedt el a lengyelben, az ófehéroroszbán és a nagyorosz nyelvben egyaránt a 'győzelmet arat' (or. oderzhivat' pobedu, le. otrzymać zwycięstwo) frazéma.

Oláh Miklós művének lengyel fordításán nem szerepel a szerző neve, csak a fordítóé, ezért alakulhatott ki az a téves nézet, hogy Cyprian Bazylík az 1489-ben keletkezett, Callimachus Experiens-féle *Attilát* fordította le. Ezt a tévedést 1886-ban Aleksander BRÜCKNER meggyőzően cáfolta, s Oláh Miklós szerzőségét bizonyította (*Ein wissrussischer codex miscelaneus der Gräfllich-Raczynski'schen Bibliothek in Posen*, Archiv für slawische Philologie, 1886), de mégsem tudta háttérbe szorítani a tehetetlenségi nyomatók folytán kialakult vélekedést, a lengyel fordítás Callimachus művéből való eredeztetését. Brückner összehasonlító vizsgálata ellenére a lengyel bibliográfiákban (Estreicher 1875, 1896; Wierzbowski I–III, 1889–1894) továbbra is Callimachus *Attiláját* tartják a Cyprian Bazylík-fordítás eredetijének, ezt a nézetet átveszi Ballagi Aladár, s így hosszú ideig nem történt érdemleges, szövegek összehasonlításán alapuló kutatás ezen a területen. A 20. században, a magyar–lengyel irodalmi kapcsolatokkal foglalkozó írásaiban Jan ŚLASKI (*Literatura staropolska a literatura starowegierska: Literatura staropolska w kontekście europejskim*, Wrocław, 1977) egy újabb pontatlan megfogalmazást hozott forgalomba: az *Athilának* lengyel és „oroszl” fordításáról beszél, s ez így tovább hagyományozódott a magyar szövegkiadók munkáiban. De ugyancsak korrekcióra szorul az elnagyolt „keleti szláv” jelző a fehéroroszl helyett, mely előfordul Hopp

Lajos, Ślaski és D. Molnár István e tárgyra vonatkozó írásaiban. Zoltán András részletesen idézi azokat a bibliográfiákat, könyveket és tanulmányokat (lengyel, fehéroroszl, ukrán, orosz, magyar szerzőktől), amelyek a téves adatokat egymásnak továbbadták. A kutatók nem figyeltek föl a *Polonica Typographica* (újabb kiadás: 1981) lengyel nyomdatörténeti műben közölt címléírásra, amely – sajátos módon – egy kronológiai tévedéssel mégis Oláh Miklóst tartja az eredeti mű szerzőjének. Cyprian Bazylík fordítása Callimachus Experiens neve alatt szerepel, de azzal a megjegyzéssel, hogy átdolgozás Oláh Miklóséból. Csakhogy Callimachus száz évvel korábban élt, mint a magyar humanista, ő semmiképpen nem jelenhet meg ebben a kapcsolatban.

Érdemes kiemelni Zoltán András értekezéséből a Cyprian Bazylíkra vonatkozó információkat: a lengyel költő, fordító, nyomdász, zeneszerző és lantművész igazi reneszánszl, sokoldalú egyéniség. A törökellenes harcok fontos szerepet játszanak életművében. Zoltán András szerint a fordítás időzítése – 1574 – összefügg Báthory István lengyel trónigényével. A külső érvek sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudják, hogy a lengyel szöveg a Báthory-párt támogatásával jött volna létre (bár a fordító 1576-ban a királytól birtokadományt kap valamilyen, közelebbről nem említett érdemekért), de a belső, azaz, a szövegből kiolvasható érvek támogatják ennek a kapcsolatnak a feltételezését. Attila jellemének és külsejének leírásában a latin eredetiben a *simo naso* 'lapos orru' szerepel, a lengyelben viszont a hun király sasorrúként jelenik meg. A Báthoryról fennmaradt arcképekről ismerős „sasorr” Bazylík szövegében, Attilára vonatkoztat-

va nem véletlen félrefordítás, hanem tudatos változtatás, sőt, toposz, melyet nem sokkal később Marcin Bielski és Joachim Bielski krónikájában (1597) is megtalálhatunk.

A kötetben *A latin és a lengyel szöveg egymáshoz való viszonya* fejezetben arra a kérdésre keresi Zoltán a választ, hogy a lengyel és az ófehérorosz fordításokban hogyan történt meg a hunok és a magyarok azonosítása, miként lett Attilából „magyar király”, Pannóniából „Magyarország”. Cyprian Bazylik tudatában a hun–magyar azonosság evidenciaként élt: a lengyel krónikákban a 12. századig vezethető vissza ez a téma. A nyugat-európai negatív Attila-képpel szemben a lengyel–litván államban a pozitív ábrázolás terjedt el, s így az Oláh Miklósnál csak szórványosan előforduló „elszólások” (Hunni = Hungari) a lengyel, majd az ebből készült ófehérorosz fordításban már egységesen a *Hungarinak* megfelelő *węgr* töből képzett szó által véglegesítődnek.

Az ófehérorosz fordítás története is fontos irodalomtörténeti tanulságokat kínál. Oláh Miklós *Athilája* a poznańi Raczyński könyvtár vegyes kódexében található, két, szerbből fordított, nyugati eredetű lovagregény (*Tristan, Bovo d'Antona*) és egy litván krónika társaságában. A kódexet feltételezések szerint a litván nagyfejedelemi kancelláriában másolták hivatásos írnokok. Első tulajdonosa egy Hrehor Unehovszkij nevű fehérorosz kisbirtokos nemes, a kézirat 1672-ig ennek a családnak a tulajdonában volt. A 18. században a Radziwiłł családhoz került, majd tőlük 1835-ben a kórniki könyvtárat alapító Edward Raczyński vásárolta meg. A kódex igen jelentős értéket képvisel a keleti szláv művelődéstörténetben, a Bovo királyfíró

(*Poveszty o Bove korolevicse*) szóló elbeszélés összes orosz változata erre a kódexre megy vissza. A lovagregényeket és az *Athilát* a neves orosz irodalomtörténész, Veszeloovszkij adta ki először 1888-ban, s így a filológusok hozzáférhettek ugyan, de téves olvasatok és egyéb szövegközlési pontatlanságok miatt e kiadás nem volt igazán alkalmas pl. nyelvtörténeti kutatók számára.

Az *Athila* ófehérorosz változatát az ukrán irodalomtörténet is szeretné magáénak tudni: mivel a 16. században még nem vált el egymástól az ukrán és a fehérorosz irodalmi nyelv, ezen az okon a fehérorosz műveket az ukrán kultúra emlékei közé sorolják. V. L. Mykytas' az 1988-as kiadásban ukrainizálja a szöveget, a kihagyott szavak rekonstrukcióját saját ötletei alapján, és nem a latin eredeti figyelembevételével végzi el, s így még a száz évvel korábbi, Veszeloovszkij-féle szövegkiadás-hoz képest is visszalépés ez az emendáció. Zoltán András bírálja a megfelelő filológiai alapokat nélkülöző közreadást, az ukrán kultúrához sorolást is indokolatlannak tartja, mivel a kódex csak fehérorosz közegeben mozgott, az ukrán kultúrára nem volt hatása.

A lengyel és a fehérorosz szövegek egybevetésének tanulságai elsősorban a nyelvtörténet számára érdekesek. Zoltán András a korábbi kutatók véleményével ellentétben bizonyítja, hogy a fehérorosz fordítás nem pusztán a lengyel szöveg cirill betűs átírása, mert a szókincsben felfedezhetők különbségek, pl. fehérorosz népnyelvi kifejezések, vagy további polonizálások. A kódex tehát olyanok számára készült, akik tudtak lengyelül, de csak a cirill írást ismerték, ezért a szöveg csak a lengyelrel együtt kutatható eredményesen.

A magyar szlavisták közül a fiatalon elhunyt Sonkoly Pál foglalkozott (1967, 1975) az *Athila* fehérórosz fordításával, de a szakirodalom hézagos ismerete miatt nem jutott új eredményekre. Zoltán András az úttörő kezdeményezését és néhány fontos megfigyelését azonban kiemeli. Viszont kimaradt a könyvből MISLEY Pál publikációjának említése – *Oláh Miklós Attila-monográfiájának XVI. századi keleti szláv fordítása*, FK, 27(1981), 289–299 –, amely a téma hazai szakirodalmában szintén tekintetbe veendő.

Fontos irodalomtörténeti vonatkozásokat olvashatunk a Strykowski krónikájába bekerült Oláh Miklós-műrészletek további sorsáról. A krónikás a hun történetet a litvánok eredetmondájába szövi bele, ötvözi az Attila-mondát és a Dlugosztól, a 15. századi lengyel tudóstól származó, az *Aeneis* mintájára megalkotott litván honfoglalási mítoszt. Versben adja elő a Cyp-

rian Bazylik fordításából megismert *Athila* egyes epizódjait, melyeket az Orsolya-legenda prózai előadása vált föl, s itt forrását is elhallgatja, bár a szöveg szinte szó szerint egyezik az 1574-es lengyel kiadás szövegével. Mivel Strykowski krónikája rendkívüli népszerűsége tett szert, a 17. században lefordították fehéróroszra, majd kétszer nagyorosz nyelvre is (1673–79 és 1688), így az Oláh Miklós krónikájából származó Orsolya-legenda egyúttal az első – lengyel közvetítéssel – oroszra fordított magyar irodalmi mű.

Zoltán András könyve a magyar humanista irodalom kelet-európai kisugárzásáról tár föl alapvető összefüggéseket, sok évszázados tévedések kiigazítását végzi el igen alapos szöveg-összehasonlító munkával, nagy filológiai felkészültséggel, s a szlavisztikai kutatások számára most már valóban megfelelő, pontos szöveget ad közre.

Dukkon Ágnes

THE AUTOBIOGRAPHY OF MIKLÓS BETHLEN (BETHLEN MIKLÓS ÉLETE LEÍRÁSA MAGÁTÓL)

Fordította Bernard Adams, London–New York–Bahrain, Kegan Paul, 2004, 583 l.

Boldog emlékezetű Cushing professzor, a magyar irodalom örökös angol nagykövete derűsen tekinthet le immár az égi régiókból, mert méltó utóda támadt e földön, Bernard Adams tanár úr személyében. Méghozzá olyan utóda, aki kitüntetett energiát-figyelmet szentel annak, hogy a régi magyar irodalom remekeit tegye elérhetővé az angol nyelvterületek olvasói számára. Adams kedves és közvetlen (honoris causa magyarhoz illően közvetlen!) személyiségét nem akarom mitizálni, mégsem hallgathatom el: van abban valami jelkép erejű, hogy ő éppen abban a Cam-

bridge-ben diákoskodott, ahol a 17. században számos magyar peregrinus – későbbi puritán szerzőink színe-java – megfordult.

Áttekintve eddigi „rég magyaros” ténykedését, Bernard Adams fordította ez idáig Apor Pétert, Szepesi Csombor Márton (tőle csak az *Europica varietas* Londonban és Canterburyben játszódó részleteit), Árva Bethlen Katát, Mikes Kelemt, legutóbb, 2004-ben pedig a rangos Kegan Paul Kiadó jóvoltából közkinccsé tette Bethlen Miklós *Élete leírása* című hatalmas művének átültetését. (Mindez korántsem jelenti azt, hogy eléggé nem üdvözöl-